

राष्ट्रीय कृषी विकास योजना: एक अभ्यास

* प्रा. शिवराम सेगजी वसावे

* प्रा. डॉ. अनिल गंभीरराव सोनवणे

*संशोधक विद्यार्थी, कबचौ उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगांव एस.पी.डी.एम. महाविद्यालय शिरपूर जि. धुळे.

** आर.सी. पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय शिरपूर जि. धुळे

गोषवारा :

भारत हा कृषिप्रधान देश असून देशातील बहुतांश जनता ही उपजीविकेसाठी कृषी व कृषी संलग्न व्यवसायावर निर्भर आहे. मात्र भारतीय शेती ही निसर्गावर अवलंबून असल्याने शेतीच्या उत्पन्नातून शेतीचा विकास करण्यात अनेक अडचणी येतात. कृषी क्षेत्राला या समस्येतून बाहेर काढण्यासाठी केंद्र शासनामार्फत कृषी व कृषी पूरक व्यवसायांना प्रोत्साहन देण्यासाठी तसेच मोठे प्रकल्प राबविण्यासाठी अर्थसहाय्य म्हणून राष्ट्रीय कृषी विकास योजना 2007 पासून सुरू केलेली आहे. 2014-15 पासून या योजनेचा केंद्र पुरस्कृत विकास योजनेत समावेश करण्यात आले आहे. 1 सप्टेंबर 2017 पासून ही योजना कृषी संलग्न क्षेत्राच्या पुनरुत्थानासाठी एक सुधारित राष्ट्रीय कृषी विकास योजना फायदेशीर दृष्टिकोन 'राष्ट्रीय कृषी विकास योजना-रफ्तार (RKVY-RAFTAAR)' सुरू करण्यात आली. या योजनेद्वारे शेतकऱ्यांना त्यांचे उत्पन्न वाढविण्यासाठी प्रोत्साहन दिले जाणार आहे. ही योजना कृषी क्षेत्राच्या विकासासाठी प्रभावी ठरत आहे.

बीज संकल्पना : राष्ट्रीय कृषी विकास योजना, कृषी योजना, कृषी, शेती, कृषी अर्थसहाय्य.

Copyright © 2023 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

प्रस्तावना :

भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था म्हणून ओळखली जाते. भारतातील लोकसंख्या ही मोठ्या प्रमाणात ग्रामीण भागात एकवटली असून, त्यांचा उदर निर्वाह शेतीवरच अवलंबून आहे. देशाच्या एकूण लोकसंख्येपैकी 54 % पेक्षा जास्त लोकसंख्या शेती आणि शेती संलग्न व्यवसायावर अवलंबून आहे. भारतातील शेती ही निसर्गावर अवलंबून असल्याने, शेतीचा विकास साधने अडचणीचे

ठरते. त्या दृष्टिकोनातून शेतकऱ्यांना व शेती क्षेत्राला प्रोत्साहन देऊन शेती क्षेत्राचा विकास घडवून आणण्यासाठी शासकीय पातळीवरून अर्थसहाय्य पुरवणे हे क्रमपात्र ठरते. शेती व्यवसायातील समस्या सोडविणे आणि शेतीच्या विकासासाठी जुलै 1883 मध्ये कृषी विभागाची स्थापना करण्यात आली. 1907 पर्यंत कृषी आणि भूमी अभिलेख हे दोन विभाग एकत्रित कार्यरत होते. 1915-16 मध्ये तत्कालीन कृषी संचालक किटिंग यांनी जमिनीची धूप

थांबविण्यासाठी प्रयत्न सुरू केले.त्यानुसार 1922 पासून मृदा संधारणाची कामे सुरू करण्यात आली. 1942 साली पारित झालेला जमीन सुधारणा कायदा, 1943 यावर्षी अंमलात आल्यापासून जमीन सुधारणांचे विविध कामे कृषी खात्यामार्फत राबविण्यात येऊ लागली. 1943 मध्ये तत्कालीन सरकारने कृषी व इतर पूरक क्षेत्रातील समस्यांचा विचार करून शेतीसाठी प्रथमच सर्वेकष कृषी धोरण आखले गेले. या धोरणानुसार कृषी उत्पादनासाठी पाण्याचा सिंचन म्हणून उपयोग करण्यास सुरुवात झाली. स्वातंत्र्यपूर्व काळामध्ये अशाप्रकारे शेती व्यवसायासाठी धोरणात्मक बदल केले. स्वातंत्र्यानंतर सुरू केलेल्या पंचवार्षिक योजनांच्या माध्यमातून शेती विकासासाठी अर्थसहाय्य दिले गेले.

प्रस्तुत संशोधनात देशातील राज्यांच्या शेती क्षेत्राचा विकास साधण्यासाठी राबविण्यात आलेल्या, 'राष्ट्रीय कृषी विकास योजने'चा आढावा घेण्यात आला आहे.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजना :

राष्ट्रीय कृषी विकास योजना प्रामुख्याने कृषी व कृषी संलग्न क्षेत्राच्या समग्र आणि एकात्मिक विकासासाठी 2007 मध्ये सुरू केली. या योजनेत कृषी आणि फलोत्पादन, पशुसंवर्धन आणि मत्स्यालय, दुग्धविकास, कृषी संशोधन आणि शिक्षण, वनीकरण आणि वन्यजीव, वृक्षारोपण आणि कृषी विपणन, अन्न साठवण आणि साठवणूक, मृदा आणि जलसंधारण, कृषीवित्तीय संस्था यांचा समावेश या योजनेत करण्यात आला आहे.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेची उद्दिष्टे :

कृषी आणि कृषी संलग्न क्षेत्राचा सर्वांगीण विकास साधत

असताना अपेक्षित वार्षिक विकासदर साध्य करण्यासाठी आणि तो टिकवून ठेवण्यासाठी या योजनेची खालीलप्रमाणे उद्दिष्टे आहेत.

1. राज्यांना कृषी व कृषी संबंधित क्षेत्रात सार्वजनिक गुंतवणूक वाढविण्यास प्रोत्साहित करणे.
2. कृषी आणि कृषी संलग्न योजनांच्या नियोजन आणि अंमलबजावणी प्रक्रियेत राज्यांना लवचिकता आणि सहायता प्रदान करणे.
3. कृषी हवामान परिस्थिती, तंत्रज्ञान आणि नैसर्गिक संसाधनांची उपलब्धता यांच्या आधारावर जिल्हे आणि राज्यांसाठी कृषी योजना बनविल्या जातात. याची खात्री करणे.
4. राज्यांच्या कृषी योजनांमध्ये स्थानिक गरजा/पिके/प्राधान्यक्रम योग्यरित्या प्रतिबिंबित होतात की नाही याची खात्री करणे.
5. केंद्रीय उपक्रमांद्वारे महत्त्वाच्या पिकांमधील उत्पादनातील तफावत कमी करण्याचे उद्दिष्टे साध्य करणे.
6. शेतकऱ्यांना कृषी आणि कृषी संलग्न क्षेत्रात जास्तीत जास्त लाभ मिळवून देणे.
7. कृषी आणि संबंधित क्षेत्रात विविध घटकांना समग्रपणे संबोधित करून उत्पादन आणि उत्पादकतेमध्ये वाढ घडवून आणणे.

राष्ट्रीय कृषी विकास योजनेचा आढावा :

देशातील राज्यांचा सदन कृषी विकास साधण्यासाठी कृषी आणि सहकार विभाग, कृषी मंत्रालय, भारत सरकार यांनी 2007-08 या वर्षा पासून राष्ट्रीय कृषी विकास योजना सुरू

केली. 11 व्या पंचवार्षिक योजनेत या योजनेसाठी राज्यांना 22408.76 कोटी रुपये वितरित करण्यात आले. त्यापैकी 5768 प्रकल्पांना - पीक विकास, फलोत्पादन, कृषी यांत्रिकीकरण, नैसर्गिक संधान व्यवस्थापन, विपणन आणि काढणी पश्चात व्यवस्थापन, पशुसंवर्धन, दुग्धविकास, मत्स्यव्यवसाय विस्तार इत्यादी काही विस्तृत श्रेणीमध्ये कार्यान्वित करण्यात आले. त्याच्या अंमलबजावणीसाठी 21586 कोटी रुपये वापरले गेले. 12 व्या पंचवार्षिक योजनेत 31488.44 कोटी रुपयांचे अर्थसहाय्य देण्यात आले.

2013-14 पर्यंत ही योजना राज्य योजना अतिरिक्त केंद्रीय सहाय्य स्वरूपात 100% केंद्रीय अर्थसहाय्याने राबविण्यात आली. 2014-15 मध्ये 100% केंद्रीय अर्थसहाय्याने तिचे केंद्र पुरस्कृत विकास योजनेत रूपांतर करण्यात आले. 2015-16 या वर्षापासून केंद्र सरकार आणि राज्यांमधील योजनेचा निधी प्रमाण हा 60:40 तर ईशान्यकडील राज्य आणि हिमालयीन राज्यांसाठी 90:10 असा सुधारित करण्यात आला. तसेच केंद्रशासित प्रदेशांसाठी 100% केंद्रीय अनुदान देय आहे. राज्यातील उत्पादन आणि उत्पादकता वाढविण्यासाठी केंद्राने अर्थसहाय्य करणे आवश्यक असलेल्या क्षेत्रांमध्ये राज्य सरकार आपल्या गरजेनुसार अंमलबजावणी करू शकते.

केंद्र पुरस्कृत योजना राज्य योजना-राष्ट्रीय कृषी विकास योजना 1 सप्टेंबर 2017 पासून ही योजना कृषी संलग्न क्षेत्राच्या पुनरुत्थानासाठी एक सुधारित राष्ट्रीय कृषी विकास योजना फायदेशीर दृष्टिकोन 'राष्ट्रीय कृषी विकास योजना रफ्तार (RKVY-RAFTAAR)' सुरू करण्यात आली.

2017-18 ते 2019-20 या तीन वर्षांच्या कालावधीसाठी केंद्र सरकारने 15722 कोटी रुपयांचे आर्थिक सहाय्य प्रदान केले. **तक्ता : राष्ट्रीय कृषी विकास योजना 2007-08 ते 2023-24 पर्यंतचे प्रकल्प आणि खर्च रक्कम.**

अ. नं.	वर्ष	मंजूर प्रकल्प	खर्च रक्कम (कोटीमध्ये)	पूर्ण झालेले प्रकल्प	खर्च (कोटीमध्ये)
1	2007-08	482	1475.85	439	1294.80
2	2008-09	867	3985.42	738	3175.10
3	2009-10	1178	4765.48	989	3410.23
4	2010-11	1618	8399.28	1225	5290.41
5	2011-12	1614	8809.23	996	4848.30
6	2012-13	1820	12515.13	1084	5292.02
7	2013-14	1508	21565.16	881	17288.36
8	2014-15	2149	21936.70	1263	15347.57
9	2015-16	1200	7040.44	344	1655.83
10	2016-17	1230	8502.49	317	2142.51
11	2017-18	1136	8354.25	243	1847.38
12	2018-19	951	6074.12	130	1002.75
13	2019-20	989	5035.37	143	849.04
14	2020-21	769	5106.72	80	556.53
15	2021-22	583	3525.91	36	173.95
16	2022-23	329	2825.30	1	0.25
17	2023-24	175	928.83	0	0.00
एकूण	-	18598	130846.01	8909	64175.03

स्रोत : <https://rkvy.nic.in/>

राष्ट्रीय कृषी विकास योजने अंतर्गत 2007-08 आर्थिक वर्षात 482 प्रकल्पांसाठी 1475.85 कोटी रुपये अर्थसहाय्य

मिळाले, त्यापैकी 439 प्रकल्प पूर्ण झालेले आहेत. या प्रकल्पांवर 1294.80 कोटी रुपये खर्च झाला. 2014-15 आर्थिक वर्षात 2149 प्रकल्पांसाठी 21936.70 कोटी रुपये अर्थसहाय्य मिळाले, त्यापैकी 1263 प्रकल्प पूर्ण झालेले आहेत. या प्रकल्पांवर 15347.57 कोटी रुपये खर्च झाला. 2022-23 आर्थिक वर्षात 329 प्रकल्पांसाठी 2825.30 कोटी रुपये अर्थसहाय्य मिळाले, त्यापैकी 1 प्रकल्प पूर्ण झालेले आहे. या प्रकल्पावर 0.25 कोटी रुपये खर्च झाला. यावरून असे लक्षात येते की राष्ट्रीय कृषी विकास योजना 2007-08 मध्ये सुरु झाल्यापासून कृषी प्रकल्पांची संख्या आणि अर्थसहाय्य रक्कम 2014-15 पर्यंत वाढताना दिसत आहे. मात्र 2014-15 मध्ये राष्ट्रीय कृषी विकास योजना ही केंद्र पुरस्कृत योजनेत समाविष्ट करून 2015 16 पासून योजनेच्या अर्थसहाय्य केंद्र सरकार आणि राज्य सरकार निधी प्रमाण 60:40 केल्यामुळे कृषी प्रकल्पांची संख्या आपोआपच कमी-कमी होताना दिसत आहे.

सारांश :

कृषी व कृषी संलग्न उत्पादनामध्ये वाढ घडवून आणण्यासाठी

तसेच शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावण्यासाठी केंद्र शासनाने राज्यांसाठी राष्ट्रीय कृषी विकास योजना चालू केलेली आहे. या योजनेच्या माध्यमातून विविध राज्यांमधील कृषी व कृषी संलग्न मोठ- मोठे प्रकल्प राबविणे शक्य झाले आहे. मात्र 2014-15 मध्ये या योजनेचे केंद्र पुरस्कृत योजनेत समावेश करून या 2015-16 पासून राज्याचा 40% अर्थसहाय्य समाविष्ट केल्याने या योजनेसाठी मंजूर होणाऱ्या प्रकल्पांची संख्या कमी झालेली आहे.

संदर्भसूची :

1. महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी 2022-23.
2. झिंगन, कृषी अर्थव्यवस्था, दिल्ली पब्लिकेशन 2018.
3. <https://rkvy.nic.in/>
4. https://swcd.maharashtra.gov.in/about-department/national_agricultural_development_scheme
5. <https://testbook.com/ias-preparation/rashtriya-krishi-vikas-yojana>

Cite This Article:

Prof. Vasave S. S. & Prof. Dr. Sonavane A.G. (2023). **राष्ट्रीय कृषी विकास योजना: एक अभ्यास**. In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal: Vol. XII (Number VI, pp. 46–49). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10474542>.